

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ДОСЯГНЕННЯ ЯК КОМПОНЕНТУ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ПІДЛІТКІВ З НЕПОВНИХ СІМЕЙ

Стаття присвячена проблемі одного з компонентів життєздатності – мотивації досягнення підлітків з повних та неповних сімей, з порушенням типу виховання та без порушення. У роботі міститься аналіз досліджень та публікацій в рамках основних психологічних підходів, ймовірні наслідки впливу неповної родини на мотивацію досягнення підлітка. Виділені характерні особливості мотивації досягнення для чотирьох типів сімей.

Ключові слова: мотивація досягнення, життєздатність, неповна сім'я, особливості впливу неповної сім'ї на мотивацію досягнення підлітка, фактори впливу неповної сім'ї на адаптацію особистості.

Е.Р. Маннапова

ОСОБЕННОСТИ МОТИВАЦИИ ДОСТИЖЕНИЯ КАК КОМПОНЕНТА ЖИЗНЕСПОСОБНОСТИ ПОДРОСТКОВ ИЗ НЕПОЛНЫХ СЕМЕЙ

Статья посвящена проблеме одного из компонентов жизнеспособности - мотивации достижения подростков из полных и неполных семей, с нарушением типа воспитания и без нарушения. В работе содержится анализ исследований и публикаций в рамках основных психологических подходов, вероятные последствия влияния неполной семьи на мотивацию достижения подростка. Выделены характерные особенности мотивации достижения для четырех типов семей

Ключевые слова: мотивация достижения, жизнеспособность, неполная семья, особенности влияния неполной семьи на мотивацию достижения подростка, факторы влияния неполной семьи на адаптацию личности.

E.R. Mannapova

FEATURES MOTIVATION OF ACHIEVEMENT AS A COMPONENT OF VIABILITY OF TEENAGERS FROM INCOMPLETE FAMILIES

The article is devoted the problem of one of the components of viability - motivations of achievement of adolescents from complete and incomplete families, in violation of the type of education and without disturbances. The paper contains an analysis of research and publications in the major psychological approaches, the likely impact the influence of incomplete family adolescent on motivations of achievement. Selected characteristics of motivations of achievement for four types of families.

Key words: motivations of achievement, vitality, incomplete family, especially the impact of single-parent families on adolescent on motivations of achievement, factors influences parent families in the adaptation of the individual.

Постановка проблеми. Розлад сімейних відносин є гострою проблемою сучасного суспільства. Зросла кількість розлучень і число дітей, що виховуються в неповних сім'ях. Змінилося як ставлення до родини, так і характер подружніх відносин. Соціально-економічні процеси ХХІ століття пред'являють високі вимоги до таких особистісних якостей підлітка як життєздатність, стійкість до стресів, конкурентоспроможність, здатність до саморозвитку і самодопомоги, необхідними при зіткненні з серйозними життєвими випробуваннями, тому особливий інтерес викликає виховний потенціал неповної сім'ї в силу специфіки її життєдіяльності та соціального статусу. У підлітковий період у мотиваційній сфері людини відбуваються кардинальні зміни, а мотивація досягнення орієнтує підлітка на успіх, що дозволяють їм ефективніше взаємодіяти в суспільстві і краще адаптуватися до соціально дорослого життя, тому одним з основних критеріїв життєздатності є спрямованість мотивації на досягнення успіху.

Аналіз досліджень і публікацій. В сучасній психології є ряд досліджень, які присвячені проблемі розвитку та формування мотивації (Р.С.Вайсман, Л. М. Фрідман, Р. де Чармс, О.В.Козиєвська, О.Є.Лушникова, М.Ш.Магомед-Емінов, А.К.Маркова, Т.А.Матіс, Л.М.Мітіна, А.Б.Орлов, А.В.Сальков та ін.). Першим, хто виділив подібний вид мотивації, був Г.Мюррей. Він дав таке визначення: «Справлятися з чимось важким. Справлятися з фізичними об'єктами, людьми чи ідеями, маніпулювати ними або організовувати їх. Робити це настільки швидко і незалежно, наскільки це можливо. Долати перешкоди і досягати високого рівня. Перевершувати самого себе. Змагатися з іншими і перевершувати їх. Збільшувати свою самоповагу завдяки успішному застосуванню своїх здібностей [3, с.26]».

Далі розробка проблематики мотивації досягнення тривала багатьма психологами. Американський вчений Д. МакКлелланд вважає, що потреба в досягненні є несвідомим спонуканням до досконалішого дії, до досягнення стандарту досконалості. Характерними рисами людей, з вираженою мотивацією досягнення він вважає:

- перевагу працювати в умовах максимального спонукання мотиву досягнення;
- мотивація досягнення не завжди призводить до більш високих, ніж у інших результатів, а високі результати не завжди є наслідок актуалізованого мотиву досягнення;
- взяття на себе особисту відповідальність за виконання діяльності, але в ситуаціях низького або помірному ризику, і якщо успіх не залежить від випадковості;
- перевагу адекватної зворотного зв'язку про результати своїх дій;
- прагнуть до пошуку більш ефективних, нових способів вирішення завдань, тобто схильні до новаторства [5, с.34].

Інші уявлення про мотивацію досягнення розвиваються німецьким психологом Х. Хекхаузенем. Згідно з його поглядами, мотивація досягнення - спроба збільшити або зберегти максимально високими здібності людини до всіх видів діяльності, до яких можуть бути застосовані критерії успішності і де виконання подібної діяльності може призвести або до успіху, або до невдачі. Характерні ознаки мотивації досягнення:

- сама ідея досягнення передбачає дві можливості: досягти успіху і потерпіти невдачу, в осіб з високою мотивацією досягнення виражена орієнтація на досягнення успіху;
- мотивація досягнення проявляється тоді, коли діяльність надає можливості для вдосконалення, завдання повинні бути середнього ступеня складності;
- мотивація досягнення орієнтована на певний кінцевий результат, на ціль;
- для людей з високою мотивацією досягнення характерне повернення до вже перерваних занять і доведення їх до кінця [7, с.52].

Однією з плідних концепцій, що з успіхом застосовуються для пояснення досягнень у діяльності, є теорія Б. Вайнера. Відповідно до неї всілякі причини успіхів і невдач можна оцінювати за двома параметрами: локалізації та стабільності. Перший з названих параметрів характеризує те, в

чому людина вбачає причини своїх успіхів і невдач: у самому собі або в незалежно від нього обставинах, що склалися. Стабільність розглядається як сталість або стійкість дії відповідної причини. Різні поєднання цих двох параметрів визначають таку класифікацію можливих причин успіхів і невдач:

- Складність виконуваного завдання (зовнішній, стійкий чинник успіху).
- Намагання (внутрішній, мінливий фактор успіху).
- Випадковий збіг обставин (зовнішній, нестійкий чинник успіху).
- Здібності (внутрішній, стійкий чинник успіху) [2, с.51].

У вітчизняній психології мотивація досягнення досліджується М.Ш.Магомед-Еміновим, який визначає мотивацію досягнення як функціональну систему інтегрованих воедино афективних і когнітивних процесів, регулює процес діяльності в ситуації досягнення по всьому ходу її здійснення. Можна виділити особливі структурні компоненти, що виконують специфічні функції в процесі мотиваційної регуляції діяльності:

- мотивація актуалізації (спонукання і ініціація діяльності);
- мотивація селекції (процеси вибору мети та відповідної їй дії);
- мотивація реалізації (регуляція виконання дії та контроль реалізації наміру);
- мотивація постреалізації (процеси, спрямовані на припинення дії або зміну однієї дії іншою) [2, с.64].

Н. І. Конюхов визначає мотивацію досягнення як вироблений в психіці механізм досягнення, що діє за формулою: мотив «жага успіху» - активність - мета - «досягнення успіху». Мотив досягнення відображає потребу особистості усіма доступними засобами уникнути невдачі і досягти бажаного результату. Мотивація уникнення невдачі розглядається як вироблений в психіці механізм уникнення помилок, невдач, нерідко будь-якими шляхами і засобами. Для особистості, з переважанням мотивації уникнення невдач, головне не допустити помилки, уникнути невдачі, навіть ціною сильної трансформації початкової, головної мети, її повного або часткового недосягнення [4, с.101].

Мотивація досягнення спрямована на певний кінцевий результат, отриманий завдяки власним здібностям людини, а саме: на досягнення успіху або уникнення невдачі. Мотивація досягнення, таким чином, по суті своїй орієнтована на ціль. Вона підштовхує людину до «природного» результату ряду пов'язаних одної з одною дій. Різні труднощі, з якими люди стикаються в процесі вирішення завдань, сприймаються як приємний і навіть стимулюючий досвід. Занадто швидке досягнення мети та успіху може навіть розчаровувати.

При діагностуванні Х.Хекхаузен виділяє такі категорії:

1. Тема успіху включає:

- потреба в досягненні успіху;
- інструментальна діяльність;
- чекання успіху;
- похвала;
- позитивний емоційний стан.

2. Тема неуспіху або уникнення невдач:

- потреба в уникненні невдач;
- інструментальна діяльність для уникнення неуспіху;
- чекання неуспіху;
- осуд;
- негативний емоційний стан [6, с.268-269].

Мета написання статті – вивчення особливостей мотивації досягнення підлітків з неповної сімей, впливу повноти сім'ї та благополуччя сімейного виховання на мотивацію досягнення.

Виклад основного матеріалу. Досліджувані підлітки віком 14-16 років за допомогою методики «Аналіз сімейних взаємовідносин» Е.Г.Ейдемільера та В.В. Юстицького були розподілені по чотирьом групам: підлітки з повних сімей з відсутністю порушень у вихованні (35 чоловік), підлітки з повних сімей з порушенням у вихованні (40 чоловік), підлітки з неповних сімей з відсутністю порушень у вихованні (36 чоловік), підлітки з неповних сімей з

порушенням у вихованні (38 чоловік). За статевіковою ознакою групи були релевантні, проте гендерний аспект не враховувався.

У роботі передбачається використовувати такі методики:

1. Опросник АСВ «Аналіз сімейних взаємовідносин» Е.Г.Ейдемільера та В.В. Юстицького;
2. Мальований аперцептивний тест (модифікація ТАТ) Собчик Л.Н..

При обробці результатів методики «МАТ» (Мальований аперцептивний тест Л.Н. Собчик були виявлені відмінності у мотивації досягнення успіху та у мотивації уникнення невдач у підлітків в залежності від повноти та наявності чи відсутності типу порушення виховання у їх сім'ях.

Для підлітків з неповної сім'ї з порушенням типу виховання та для підлітків з неповної, але благополучної сім'ї характерніша «тема неспіху». Ці результати можуть свідчити про погано виражене прагнення до досягнення успіху і наявність тенденції уникнення невдач.

Таблиця 1

Результати діагностики мотиваційної сфери особистості
підлітків з неповних сімей

Показники	Групи досліджуваних				F, p	
	Повна Благополучна	Повна Неблагополучна	Неповна Благополучна	Неповна Неблагополучна		
Тема успіху	6,28±0,14	4,65±0,13	2,64±0,14	1,73±0,13	7,25	0,01
Потреба в досягненні успіху	6,57±0,11	5,40±0,10	5,64±0,11	3,19±0,11	35,66	0,0001
Інструментальна діяльність	6,86±0,11	5,53±0,11	2,17±0,11	1,13±0,11	1,75	-
Очікування успіху	6,97±0,12	6,17±0,11	1,18±0,12	2,63±0,12	49,68	0,0001
Похвала	7,00±0,16	5,45±0,15	4,50±0,16	2,11±0,16	7,04	0,01
Позитивний емоційний стан	7,00±0,12	5,17±0,11	2,08±0,11	1,26±0,11	20,03	0,0001
Тема неспіху	1,71±0,14	3,35±0,13	5,36±0,14	6,26±0,13	7,25	0,01

Потреба в уникненні невдач	1,43±0,12	2,60±0,11	2,36±0,11	4,81±0,11	27,36	0,0001
Інструментальна діяльність для уникнення неуспіху	1,14±0,11	2,47±0,11	5,83±0,11	6,87±0,11	1,76	-
Очікування неуспіху	1,03±0,12	1,83±0,11	6,22±0,12	5,37±0,12	49,689	0,0001
Осуд	1,00±0,16	2,55±0,15	3,50±0,16	5,89±0,16	7,0416	0,01
Негативний емоційний стан	1,00±0,11	2,83±0,11	5,92±0,11	6,74±0,11	20,028	0,0001

Отримані результати виявляють потребу уникнення неуспіху або його наслідків в діяльності. Ці підлітки чекають, що в процесі діяльності настане неуспіх або інша невпевненість в досягненні мети при цьому, відчуючи сильні негативні емоції. Великий показник по «темі неуспіху» свідчить про загальну тенденцію оцінювати свої успіхи, орієнтуючись на низькі стандарти, про прагнення до невисоких результатів, а також про невисоку цілеспрямованість. При виконанні діяльності підлітків з неповної сім'ї з порушенням типу виховання та підлітки з неповної благополучної сім'ї вибирають завдання або з дуже високою, або з дуже низькою суб'єктивною вірогідністю успіху – в першому випадку невдача майже неможлива, а в другому випадку вона не сприймається як свідоцтво особистої некомпетентності. Випробовувані надають велике значення успіху, проте невпевненість у власних силах не дозволяє їм досягати поставленої мети. Свої здібності, знання, уміння і навички вони розцінюють як середні і трохи нижче середнього, в більшості випадків вони віддадуть перевагу стабільному приземленому над ризикованим і важливим, вважаючи, що не в їх силах і здібностях впоратися з важливими завданнями.

Прагнення до уникнення невдач призводить до прагнення до захисту, страху перед починами, страху перед вчинками, які можуть загрожувати престижу, які можуть привести до невинуватих наслідків. Випробовувані віддають перевагу середньому рівню ризику, оскільки, чим вище мотивація на успіх, тим нижче рівень ризику і тим вище рівень надії на

благополучний результат вирішуваного завдання, та навпаки, чим більша тенденція страху невдач, тим вище рівень ризику і нижче рівень надії на благополучний результат, оскільки присутня низька упевненість в своїх силах і можливостях, і вся надія покладається на долю або сприятливий збіг обставин. Цікавим, на наш погляд є те, що у підлітків з неповних неблагополучних сімей показник «очікування успіху» вище ніж у підлітків з неповних благополучних сімей ($2,63 \pm 0,12$ та $1,18 \pm 0,12$ відповідно, таб.1).

Виходячи з даних, що відображуються у таблиці, можна сказати, що випробовуваним підліткам з повних сімей без порушення типу виховання властиві наявність прагнення до досягнення успіхів і низький рівень боязні невдачі, тобто потреба в досягненні успіхів розвинена у випробовуваних набагато в більшій мірі, ніж боязнь невдач. Це свідчить про те, що випробовувані з цієї групи часто прагнуть брати на себе важкі завдання, змагатися з іншими людьми, демонструвати свої досягнення, не звертаючи особливої уваги на невдачі, а також чекають позитивної оцінки з боку людей, що оточують їх. У цих підлітків, швидше за все, завищений рівень домагань, адекватна, але злегка завищена самооцінка. Випробовувані з цієї групи орієнтуються на досягненні успіху, невдачі не «ламають» їх, а ще більше загартовують їх упевненість в своїх силах; вони надають успіху велике значення і спираються, швидше за все, на свої сили і здібності, ніж на випадок або долю, вони орієнтуються на високі стандарти і прагнуть до високих результатів, прагнуть не ризикувати даремно, адже від цього залежатиме багато на що, вони покладають великі надії і вірять в успішний результат вирішуваного завдання. Дані випробовувані вважають за краще виконувати завдання, що суб'єктивно сприймаються ними як середні по своїй складності, оскільки в цьому випадку є можливість продемонструвати високий рівень особистих досягнень, і успішно їх виконують. Вони швидше виберуть таке, що приносить їм особове зростання, вони не бояться труднощів і крок за кроком вибудовують схему дій, яка приведе їх до бажаного результату, вони не бояться нових починань і можливих невдач, які

можуть спричинити ці починання, оскільки труднощі лише додають їм сил і стимулюють до пошуків нових рішень.

Нами було виявлено, що відмінності у мотивації досягнення успіху та у мотивації уникнення невдач між групами є більш виражені, ніж випадкові відмінності всередині кожної групи ($p \leq 0,01$), також достовірні відмінності між групами є у пунктах: «потреба в досягненні успіху» - $p \leq 0,0001$, «очікування успіху» - $p \leq 0,0001$, «похвала» - $p \leq 0,01$ та «позитивний емоційний стан» - $p \leq 0,0001$ (таб. 1).

Ці дані говорять про те, що спрямованість на досягнення успіху у підлітків з повних сімей без порушення типу виховання вище, ніж у випробовуваних підлітків з неповних родин з порушенням типу виховання, що підлітки з неповних родин з порушенням типу виховання менш цілеспрямовані, що вони менше вірять в свої сили і здібності, чим випробовувані підлітків з повних сімей без порушення типу виховання, що вони орієнтуються на усереднені стандарти і результати, і невисокі домагання, більше сил витрачають на уникнення невдач, а не на вирішення проблеми; вони менш сподіваються на благополучний результат важкої ситуації.

У випробовуваних підлітків з повних сімей без порушення типу виховання вищі стандарти, вони прагнуть до перейняття на себе відповідальних рішень, до досягнення успіхів, не звертаючи особливої уваги на невдачі; вони більш орієнтовані на вирішення проблеми, на боротьбу з нею, чим на уникнення цієї проблеми і невдач, пов'язаних з нею. Вони сподіваються на успіх і на позитивний результат подій.

Висновки.

1. У підлітків з повних сімей без порушення типу виховання домінує мотив досягнення, який відображає потребу особистості усіма доступними засобами уникнути невдачі і досягти бажаного результату. Вони спрямовані на певний кінцевий результат, отриманий завдяки власним

здібностям. Труднощі, з якими вони стикаються в процесі вирішення завдань, не «ламають» їх, а, навпаки, спонукають до ще рішучіших дій.

2. Для підлітків з неповних сімей з порушенням типу виховання більш характерною є мотивація уникнення невдачі - вироблений в психіці механізм уникнення помилок, невдач, нерідко будь-якими шляхами і засобами. Для них головне не допустити помилки, уникнути невдачі, навіть ціною сильної трансформації початкової, головної мети, її повного або часткового недосягнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека.-М.: Изд-во МГУ, 1990.-288 с.
2. Гордеева Т.О. Мотивация достижения: теории, исследования, проблемы // Современная психология мотивации. Под ред. Д.А. Леонтьева. М., Смысл. 2002. С. 47-102.
3. Гордеева Т.О. Психология мотивации достижения. Учебное пособие. М.: Смысл; Изд. центр «Академия», 2006.- 333 с.
4. Конюхов Н.И. Словарь-справочник практического психолога.-Изд-во МОДЭК, 1996.-224 с.
5. Макклелланд Д. Мотивация человека. — СПб.: Питер, 2007.—672 с: ил. — (Серия «Мастерапсихологии»).
6. Семиченко В.А Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии. Модуль «Направленность»- К.: Миллениум, 2004.-521с.
7. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения. — СПб.: Речь, 2001. — 240 с.